

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GAP VE SU SORUNUNA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE FIRAT VE DİCLE NEHİRLERİNİN YÖNETİMİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Eray ACAR¹

ÖZET

Günümüze kadar inkar edilemez bir gerçeklik olarak; bulunduğu bölgede medeniyetler kurulan, tükendiğinde medeniyetlerin yıkılmasına neden olabilen, uğruna savaşılabilen özelliği ile su, günümüzde kıt bir kaynak oluşu nedeniyle, stratejik bir madde özelliği taşır duruma gelmiştir. Ortadoğu'nun bir parçası olan Türkiye, sahip olduğu Fırat ve Dicle Nehirleri'nden dolayı yaşanan su sorununun merkezinde yer almaktadır.

AB ile müzakerelerin yol haritası niteliğindeki, Katılım Ortaklığı Belgesi ve Avrupa Birliği Komisyonu İlerleme Raporu gibi bazı belgelerde, Dicle ve Fırat sularının yönetiminin "uluslararası" özel statülü bir idare" ye devredilmesi talebi gündeme getirildi. AB'nin Fırat-Dicle havzalarına ilgisi su ihtiyacından kaynaklanmıyor. Avrupa'nın büyük bölümünde su ihtiyacı bulunmuyor ve kıta su yönetiminde başarılı bir performans sergiliyor. Buradaki ilgi, havzanın stratejik karakterinden kaynaklanmaktadır. Askeri-coğrafi güç, su havzaları ve Kürt sorunu etrafında kazanılacak pozisyonlar, AB'nin önemli ihtiyaçları durumunda.

Bu bağlamda Türkiye'nin en önemli meselelerinden biri olan AB'ye tam üyelik müzakerelerinde Türkiye, Fırat-Dicle Nehirleri için ulusal egemenliğinin hiçe sayıldığı bir uluslararası yönetime razı olmayacaktır. Ulus olarak, egemenlik ve bağımsızlığımıza yönelen tehditlere karşı verilen haklı tepkileri Sevr sendromuna kapılmış AB karşıtlığı olarak değerlendirmektense, uluslararası arenada mücadele edilerek kazanılmış hakları ve inisiyatifi elden bırakmadan, AB hedefine yürümek; hem meşru hem de onurlu bir politika olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Su Sorunu, Hukuksal Çözüm, Uluslararası Yönetim, Egemenlik, Sevr Sendromu.

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü. Buca/ İZMİR
0232-4204180 / 2376, eray.acar@deu.edu.tr

ABSTRACT

Being a rare resource today, water has come to bear strategic importance. Civilizations have been hosted in areas with water resources while stopping of the water resources resulted in end of the civilizations, too. Obviously many wars were waged for water throughout the history. As an integral part of the Middle East, Turkey is situated in the very middle of the water issue experienced with Syria and Iraq due to the Rivers Euphrates and Tigris, both of which spring in its lands.

The proposal to transfer managing the Rivers Euphrates and Tigris to an authority with an "international" status has been brought in documents that are regarded road map for the EU accession negotiations such as Accession Partnership Document and the Regular Report issued by the European Union. The EU's interest in the Euphrates-Tigris Basins does not derive from its want of water. Most of Europe is not in need of water resources; in addition the Europeans perform well in managing water resources. Rather, its interest emanates from the strategic character of the basin. The EU must be intending to play an active role in issues peculiar to the region such as military-geographical power, water basins and Kurdish issue.

Within this context, Turkey shall not accept an international management disregarding a national sovereignty for Firat-Dicle Rivers during the stage of full membership negotiations of Turkey in the EU. As a nation, walking towards the target of EU by keeping the rights that were gained as a result of a great struggle at the international arena and the control mechanism instead of making the evaluations for the rightful reactions against the treats raised against our sovereignty and independence as the EU opposition related to Sevres syndrome shall be deemed both as the legal and self-respecting policy.

Key words: *Water issues, Legal Settlement, International Management, Sovereignty, Sevres Syndrome.*

AB'NİN GAP VE SU SORUNUNA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE FIRAT VE DİCLE NEHİRLERİNİN YÖNETİMİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

1. Ortadoğu ve Su

Suyun insanlar ve ülkeler açısından hayati önemi bilinen bir gerçekliktir. Çağlar boyunca insanların kurduğu uygarlıkların hemen hemen tamamının sulak alanlarda ortaya çıkmış olması da bir tesadüf değil aksine bilinçli bir tercihtir. Bildiğimiz gibi su; içme, tarımsal sulama, endüstriyel üretim, sportif amaçlar, kirli atıkların uzaklaştırılması gibi çok çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Bu haliyle suyun yaşamımızdaki rolü gayet hayati bir kıymet ifade etmektedir.

İlkel toplumdaki bilgi toplumuna uzanan gelişim dönüşüm süreci, toplumsal ekonomik teknolojik yönetsel ve siyasi nitelikli çok sayıda kazanım yanında, gelecek kuşaklar adına çözümlenmesi zor ve belirsiz bir dizi sorunu da beraberinde üretmiştir.²

Üstelik, doğal üretim kaynaklarının bozulması kirlenmesi ve yok edilmesi temelinde somutlaşan bu sorunlar, yeterince anlaşılmadığı, algılanıp fark edilmediği için, sanılandan çok tehlikeli bir özellik taşımaktadır.³

Dünyanın yeni bir kurak döneme girdiği yolundaki gözlem ve değerlendirmeler, sorunun çok daha ağır olduğunu ortaya çıkarmakta ve "su çevrimine dayalı yaşamın" sürdürülebilirliği her ortamda konuşulan güncel ve evrensel bir sorun olarak gündeme yerleşmeye başlamaktadır.⁴

Su sıkıntısının belirgin bir şekilde yaşandığı, ülkemizin de içinde bulunduğu Ortadoğu bölgesine genel hatlarıyla bakıldığında, Yüksek Saha bölgesinde yer alan Türkiye'nin bölge akarsularının kaynak kısımlarına sahip olduğu görülür. Türkiye'nin sahip olduğu avantajlı akarsu coğrafyası komşu ülkelerle olan siyasi coğrafyasını karmaşıklştırmaktadır.

Ortadoğu'nun kuzeydoğu, orta ve güney bölgelerinde, birbirini takip eden uçsuz bucaksız çöller yer almaktadır. Arap yarımadasında, Büyük Nefud ve Küçük Nefud, Suriye çölleri önemli alan kaplarlar. Bunların yüzölçümleri, bölge topraklarının yarısından fazlasını teşkil eder. Öte yandan, çöllerin çevresinde ise, özellikle yaz kuraklığının

²Sami Ağırğün,"Su Kaynaklarının Kirlenmesi ,Aritim Tesisleri ve Aritimin Önemi",Yeni Türkiye,Yıl:1, Sayı5, Temmuz-Ağustos 1995,s.11

³ Neşet Akmandor, **Su Sorunun Fiziksel Boyutları: Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunları**,Tesav Yayınları, Ankara,1994,s.155

⁴ Sami Ağırğün,a.g.e.,s.41

hakim olduğu step bölgeleri geniş yer tutar. Bir bakıma, Türkiye'nin Karadeniz kıyıları ile İran'ın Hazar kıyıları dışında kalan tüm Ortadoğu toprakları, yaz kuraklığı ile karşı karşıya olup, suya hasrettiler. İşte bu hasretlik, bölge toprakları üzerinde yaşayan insanları, zaman zaman birbirlerine düşman yapacak kadar depreşir.⁵

Belki dünyanın hiçbir bölgesinde, Ortadoğu'da olduğu kadar su değerli değildir. Nitekim çoğu Arap Ülkelerinde, su; petrolden daha değerlidir. Bu sebeple, geçmişte olduğu gibi, bugün de, Ortadoğu bölgesinin en önemli sorununu, su yetersizliği teşkil eder.⁶ Ortadoğu devletlerinin genelinde jeo-ekonomik yapının doğrultusunda şekillenen tarım ağırlıklı ekonomiler, su kaynaklarının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Petrol gelirlerinden faydalanan ya da yoksun olan devletler arasındaki ortak nokta tarım üretiminin ekonomiler içindeki yaşamsal rolüdür. Tarım sektöründe kullanılan suyun plan ve projeden yoksun değerlendirilmesi ise israfa yol açmaktadır. Ayrıca bölge genelinde her geçen gün artan nüfus karşısında her gün azalan su kaynakları yetersiz kalmaya mahkumdur.⁷

Ortadoğu bölgesi, su yetersizliği, özellikle sınır aşan nehirlerin ortak kullanımı üzerinde anlaşmazlıklara sahne olmuştur. Söz konusu bu anlaşmazlıklar bazen iki ülkeyi bazen de üç veya daha fazla ülkeyi ilgilendirmektedir. Petrolün stratejik merkezi olan Ortadoğu, giderek suyun da stratejik merkezi olacak gibidir. Bunun nedenlerini yukarıdaki açıklamalar ışığında özetle şöyle sıralayabiliriz:

1. Suyun bölgede dengesiz dağılımı
2. Ortalamanın üzerindeki nüfus artışı
3. Gittikçe yükselen hayat standartlarına bağlı olarak artan su ihtiyacı
4. Suyu tarımsal alandan endüstriyel alana ve iç kullanıma çevirebilecek politik iradenin zayıflığı
5. Gıda güvenliğini su güvenliğine bağlayan yanlış anlayış
6. Suyu korumak ve tasarruf için gerekli teknoloji ve alt yapının eksikliği (İsrail ve Ürdün hariç)
7. Suyun politik kazanımlar için istismar edilmesi
8. Sorunlu sular üzerinde işbirliğine dayalı antlaşmaların yapılamaması
9. İstikrarsız rejimler, zayıf politik irade ve güvensizlik

⁵ Neşet Akmandor, a.g.e., s.161

⁶ Serap Kuleli, "Su Kaynakları Yönetimi", Yeni Türkiye, Yıl:1, Sayı:5, Temmuz-Ağustos, 1995, s.44

⁷ Malcom Russell, *The Middle East and South Asia*, Stryker-Post Publications, 1999, p.2 -7.

10. Yaptırım gücünden yoksun uluslararası kurallar ve antlaşmalar⁸

Türkiye'nin sahip olduğu coğrafyası ve akarsularıyla içinde yer aldığı "Ortadoğu Su Sorunu" genel hatlarıyla bu şekildedir. Konuyu sadece ülkemizi ilgilendiren Fırat ve Dicle suları ile ilgili sorunlar olarak daraltığımızda karşımıza Suriye ve Irak devletleri çıkar.

2. Türkiye'nin Sınır-Aşan Akarsuları Olarak Fırat ve Dicle Nehirleri

2.1. Fırat ve Dicle Nehirleri

Fırat ve Dicle, Türkiye'nin yer üstü suları içinde toplam % 28,5'lik paya sahiptir ve en çok akış hacmini içeren nehirlerdir. Fırat, 2780 km uzunluğunda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Karasu ve Murat Suyu adlı iki büyük kolun birleşmesiyle oluşan bir nehirdir. Erzurum-Dumlu dağlarından kaynağını alan nehrin akaçlama alanı 720.000 km² kadardır. Nehre kaynak sağlayan alanların, % 62'si Türkiye'de, % 38'i Suriye'dedir. Türkiye nehrin yıllık su hacminin % 89'unu karşılamaktayken, Suriye'nin payı yalnızca % 11'dir.⁹

Fırat'ın Türkiye'den çıkışındaki yıllık ortalama debisi, saniyede 909 m³ dür. Habur'dan sonra 1200 km.lik akışı boyunca hiçbir kol olmadığından, buharlaşma, sızma ve sulama nedeniyle debisi 2/3 oranında azalır. Irak topraklarında Dicle nehri ile Al-Kurna'da birleşerek Şatt-ül Arap adını alır ve Basra Körfezi'ne dökülür. Su potansiyeli yıllar ve mevsimsel olarak büyük değişimler gösterir. Fırat'ın suları Mart başında karların erimesiyle yükselmeye başlar ve Nisan ayında en yüksek seviyesine ulaşır. Mayıs'tan sonra alçalmaya başlayarak Eylülde en düşük seviyeye iner.¹⁰

Dicle nehri, Doğu Anadolu'da Baba Dağı'nın güney eteklerindeki kaynakların birleşmesiyle meydana gelir. Ambar, Kuru, Pamuk, Hazro, Batman ve Garzan Çayları ile beslenerek Habur'dan sınırlarımızı aşar ve Irak'a girer.¹¹

Dicle'nin toplam uzunluğu 1840 km.dir. Bunun 523 km.lik kısmı Türkiye'dedir. Türkiye'deki 4 havzası 38,280 km².dir. Saniyede ortalama

⁸ Abdullah Kıran, *Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, Kitap yayınevi, İstanbul 2005, s.8

⁹ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*(1919-1995), Siyasal Kitabevi, s.668.

¹⁰ Mehmet Gönübol, *a.g.e.*, s.669

¹¹ Osman Tekinel, *Ortadoğu Su Sorunu ve Ülkeler Arasındaki İlişkilere Etkisi*, Çukurova Üniversitesi, Ceyhan Meslek Yüksek Okulu Yardımcı Ders Notları:20,s.17

olarak 629 m³ su geçirir. Türkiye-Suriye sınırının küçük bir bölümünü çizerek, Irak topraklarında Fırat ile birleşir ve Basra Körfezi'ne dökülür.

Dicle Havzası'nın % 12'si Türkiye, % 0,2'si Suriye, % 54'ü Irak ve % 34'ü İran sınırları içinde yer alır. Nehrin yıllık su hacmine Türkiye'nin katkısı % 51, Irak'ın %39 ve İran'ın %10'dur.¹²

2.2. Fırat - Dicle Üzerine Anlaşmalar Ve Sorununun Tarihsel Gelişimi

Fırat nehri ilk defa 1921 yılında uluslararası bir anlaşmaya konu oldu. Bu Ankara Anlaşması'dır. Fransa ve Ankara hükümeti arasında Halep'in kuzeyindeki Kuveik suyunun adil bir paylaşımı konusunda yapılmıştır. Bilindiği üzere Suriye o zamanlar Fransız mandası altındaydı. Su konusundaki 2. Anlaşma 1923 Lozan Anlaşması'nın 109. maddesidir. Fırat ve Dicle Havzası'nı oluşturan Türkiye, Suriye ve Irak'ın bir komisyon oluşturarak suya ilişkin konularda, mevcut bulunan su rejiminin devamını temin için antlaşmalar yapmaları yönünde kararlar alınmıştır.¹³ Türkiye'nin Fırat ve Dicle Havzası üzerinde gerçekleştireceği projelerle ilgili ilk önemli anlaşması, 1946'da Ankara'da Türkiye ile Irak arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'dır. Türkiye ile Irak arasında 29 Mart 1946 tarihinde sonuca bağlanan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasının, Fırat ve Dicle ile onların kollarındaki suların düzenlenmesine ilişkin Birinci Protokole göre; Türkiye Irak'ı, Dicle ve Fırat ile onların kolları üzerindeki koruma tesisi çalışmalarıyla ilgili planlarından haberdar edecek, bunun için de, bu çalışmalar, hem Irak, hem Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda mümkün olduğunca ortak anlaşmalarla belirlenecektir.¹⁴

1950'lere gelindiğinde, gerek Suriye, gerekse Türkiye, Fırat üzerinde kendi büyük çaplı projelerini geliştirmeye başlamışlardır. Bu dönemde Suriye, Asi nehri üzerinde baraj ve sulama tesisleri kurmayı da planlamış ve proje finansmanı için Dünya Bankası'na başvurmuştur. Dünya Bankası, durumdan etkilenebilecek diğer üye ülkelerin çıkarlarını da göz önünde bulundurarak Suriye'ye Asi nehrinde aşağı çığır ülkesi olan Türkiye ile görüşmesini tavsiye etmiştir¹⁵ Dünya Bankası'nın bu yaklaşımı etkilerini bugün de sürdüren iki önemli sonuç doğurmuştur. Biricisi; Suriye, Türkiye'ye katılmasını kabul edemediği Hatay ilinden denize dökülen Asi konusunda Türkiye'den onay almayı politikasına uygun bulmadığı yorumuna yol açacak biçimde, kredi talebini geri

¹² Osman Tekinel, **a.g.e.**, s.35

¹³ Mehmet Kocaoğlu, **Ortadoğu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.193.

¹⁴ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri II**. Kitap, Ankara, 1993, s.248

¹⁵ Gün Kut, **"Türk Dış Politikasında Su Sorunu"**, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, 1994, s.226.

çekmiştir. Suriye'nin Asi nehrini Türkiye ile görüşme konusu yapmaktan kaçınma politikası bugün de devam etmektedir. İkinci önemli sonuç; Türkiye'nin Fırat üzerinde 1960'larda inşasına başlayıp 1973'te işletmeye soktuğu Keban Barajı ve 1987'de tamamladığı Karakaya Baraj ve hidroelektrik santralleri için Dünya Bankası'ndan talep ettiği krediler karşılığında ve bankanın politikası gereğince, barajların doldurulma işlemi sırasında nehirden aşağı çığır ülkelerini tatmin edecek asgari miktarda su bırakmayı taahhüt etmesidir.¹⁶

Türkiye tarafından Fırat üzerine kurulan ilk baraj olan, Keban'ın proje çalışmalarına 1964'te, inşaatına ise 1965 yılında başlanmış ve 1974 yılında bitirilmiştir. Aynı yıllarda Suriye Fırat nehri üzerinde başladığı Tapka Barajı'nı 1975 yılında tamamlamıştır. Bu yıllarda başlayan mansap ülkelere su bırakılması konusundaki görüşmeler; 1966 yılında Türkiye'nin 450 m³ su bırakmayı taahhüt etmesi ile uzlaşmaya varılmıştır. Bu tarihten itibaren barajın inşa safhasında, ülkeler arasında bilgi alışverişinin dışında önemli bir olay gelişmemiştir.¹⁷

1974 -1975 yıllarında Türkiye ve Suriye'nin büyük barajlarını bitirmesi ile birlikte, ülkeler arasında Fırat'ın sularının kullanımına ilişkin ciddi sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak, bu yıllarda asıl sorun Suriye ve Irak arasında yaşandı. 1973-1974'te Suriye'de Tapka Barajı'nın inşası ikili ilişkilerin gerildiği bir döneme rastladı ve Irak'ın sert tepkisine yol açtı. Esat Gölü havzasının doldurulması Irak'ı Fırat'ın doğal akışından geçici olarak yoksun bıraktı. Irak 1975'te Fırat'ın yıllık ortalama akışından (9,4 km³) üçte birinden azını aldığını iddia ederken, Suriye, Irak'a aynı dönemde yıllık üretimi olan 12,8 km³ suyun bırakıldığını iddia etmekteydi. Suriye yetkilileri Irak'ın herhangi bir su açığını, Dicle'nin sularını kullanarak giderebileceğini ileri sürdüler.¹⁸ Irak, Dünya Bankası'nın 1965'teki önerisi doğrultusunda, Fırat'ın sularındaki "adil hakkının" 16,1 km³ düzeyinde olması gerektiğini iddia etti. Irak, Nisan 1975'te Suriye'nin Fırat'ın sularını Esat Gölü'nü dolduracak miktardan fazlasını, politik nedenlerle tuttuğunu ve böylece Irak'ın kışlık tahıl üretiminin % 70'inin yok olmasına neden olduğunu ileri sürerek Arap Birliği'ne şikayetini bildirdi. Suudi Arabistan ve SSCB'nin Haziran 1975'teki arabuluculuğunun ardından Suriye Tapka Barajı'ndan daha fazla su bırakacağını bildirdi ve aynı yılın Ağustos ayında Fırat'ın sularının paylaşılmasına yönelik Suudi Arabistan önerisini (daha sonra uyulmamış da olsa), kabul ettiğini açıkladı. Ancak Irak, 1980'lerde

¹⁶ Rifat Uçoral, "Siyasi Tarih" (1789-1994), İstanbul, 1995, s.256

¹⁷ Mehmet Gönübol, a.g.e.,s.670

¹⁸ Uçoral, a.g.e.,s.257

yaşanan yarı kuraklık döneminde Suriye'yi her fırsatta Fırat'ın sularını tutmakla suçlamaya devam etti.¹⁹

Türkiye - Suriye ilişkilerinde ciddi şekilde su problemi çıkaran diğer gelişme, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin ortaya atılmasından ve bir kısmının gerçekleşmesi olmuştur. Türkiye su kaynaklarının %28'ini oluşturan Dicle ve Fırat nehirleri yakın zamana kadar atıl durumdaydı. Bu potansiyeli kullanmak isteyen Türkiye Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınması için uzun vadeli ve kapsamlı bir kalkınma planı hazırlamış, bu kapsamda Güneydoğu Anadolu Projesi adı altında (GAP) sulama ve enerji amaçlı 22 baraj, 19 hidroelektrik santralinin yapımına başlamıştır. Proje tamamlandığında atıl durumunda olan 1.8 milyon hektarlık arazi sulanacak ve yılda 23 milyar kw/saat elektrik üretilecektir.

Türkiye'nin Aşağı Fırat Projesi'ni geliştirerek Güneydoğu Anadolu Projesi'ni faaliyete geçirmek üzere olduğunun ilk işaretleri gelmeye başladığında ise aşağı çığır ülkelerinin Fırat konusunda bir anlaşmaya varma talepleri yüksek sesle telaffuz edilmeye başlamıştır. Aşağı çığır ülkelerinin temel korkusu GAP çerçevesinde sulanması planlanan 1,8 milyon hektar tarım arazisi nedeniyle öncelikle Fırat ve daha az ölçüde Dicle sularının bugün Türkiye tarafından kullanılmadan Suriye ve Irak'a akan sularının azalmasıdır. Nihayet, 1980'de Irak ve Türkiye arasında imzalanan Karma Ekonomik Komisyon Protokolü uyarınca bölgesel sular sorununu görüşmek amacıyla bir Ortak Teknik Komite kurulmuş, Suriye de bu komiteye 1983'te katılmıştır.²⁰

Türkiye'nin GAP'ın en önemli parçasını oluşturan Atatürk Barajı'na başlamasından bir yıl sonra, 1982'de ilk toplantısını yapan Ortak Teknik Komite, Suriye'nin de katılmaya başladığı üçüncü toplantısından, 1992'de yapılan on altıncı ve son toplantısına kadar tarafların birbirleriyle tamamen çelişen çıkarları ve en temel konulardaki görüş ayrılıkları nedeniyle gündem bile belirleyemeden dağılmıştır.²¹

3. Uluslararası Hukuk Açısından Fırat ve Dicle

Ortadoğu'da sürekli artan su talebi ve su kaynaklarının yetersizliği, zaten paylaşımı konusunda sorunlar bulunan sınır aşan sular konusunda bu ırmaklara kıyıdaş olan ülkeler arasında gelecekteki olası çatışmaları gündeme getirmektedir. Su yoksulu bir bölge olan Ortadoğu'da kıt olan su kaynakları hesapsız ve hoyratça kullanılmaktadır. Bu şekilde devam ettiği takdirde 21.yüzyılın ilk

¹⁹ Uçoral, a.g.e., s.257

²⁰ İbrahim Mazlum, *Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları Açısından Sınırşan Sular Sorunu*, En Uzun On Yıl, Büke Yayınları, Mart 2000, s.371.

²¹ Gün Kut, a.g.e.,s.226.

çeyreğinden itibaren iki ya da üç ülkenin dışında tüm Ortadoğu, çok ciddi bir su krizi yaşayabilecektir. Böyle bir durumda, diğer bölgelere nazaran çok daha fazla şiddet potansiyeline sahip olduğu bilinen Ortadoğu'da "su savaşlarının" çıkacağı ve bu savaşların çok yakın zaman diliminde yaşanacağı iddia edilmektedir.²² Tabii ki savaşın alternatifi de sorunun karşılıklı görüşmeler ve uluslararası hukuk kuralları ve ilkeleri çerçevesinde çözüme kavuşturulmasıdır.

Fırat ve Dicle Irmakları Suriye ve Irak için "Uluslararası Su" Türkiye için ise "Sınır Aşan Su" (Transboundary rivers) dur. Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle'yi uluslararası su olarak nitelendirmeleri her şeyden önce paylaşma amacına dayanıyor. Çünkü "uluslararası" nitelemesi genellikle paylaşılabilirliği ortaya koymaktadır. Oysa "sınır aşan" sularda suyun çıktığı ülke ile aktığı ülke arasında eşit egemenlik söz konusu olamaz. BM Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsü'nün md.38'e göre uluslararası hukukun kaynakları; Anlaşmalar, teamül, hukukun genel ilkeleri, mahkeme kararları, doktrin olarak sınıflandırılmaktadır. Uluslararası su yolları bakımından bağlayıcı kural, ya da alışılmış bir uygulama bulunmamaktadır²³.

Anlaşmalar, Viyana Antlaşmalar Hukuk Sözleşmesi (VAHS) md.64 gereğince, sadece anlaşmaya taraf olanları bağlar ve onlar için hak ve yükümlülükler doğurur. Ancak istisnaen "özellikle ulaşım yollarıyla ilgili birtakım anlaşmaların üçüncü uluslararası taraflar için de haklar" doğurduğu görülebilir. Sınır aşan suların hukuki kaynakları bakımından devletler, daha çok, uyuşmazlığa taraf devletlerin bir araya gelmesi ile o konuya özgü özel bir anlaşma imzalama yoluna gitmektedirler. Ancak bu anlaşmalar, bir diğer uyuşmazlığı çözümlenecek anlaşmalar bakımından aynen uygulanabilme kabiliyetini haiz değildir. Çünkü anlaşmalar birbirinden farklı nehirler üzerinde doğan uyuşmazlıkları çözümlenmekte, ortaya konulan sorunlar ve mutabık kalınacak çözümler farklılaşabilmektedir. Aynı özellikleri taşıyabilen nehirler bakımından ise, sorunlar aynı olabilse de çözümler, somut uyuşmazlığa göre değişik olabilmektedir. Örneğin, su konusunda imzalanan anlaşmalar, ülkeler arasındaki topyekün ilişkilerin sadece bir parçasıdır. Buna bağlı olarak da taraflardan birinin anlaşmanın müzakere edildiği dönemdeki pazarlık gücü, benzer durumlardaki başka kıyıdaş devletlerinkinden farklı olabilir veya taraf ülkelerden birinin o anlaşmayla verdiği taviz, başka bir anlaşma ile dengelenmiş olabilir²⁴. Sonuç olarak, bir akarsu ile ilgili anlaşma, başka bir akarsu ile ilgili anlaşmada aynen kullanılamamaktadır.

²² Orhan Tiryaki, **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu**, Hak Yayınları, İstanbul, 1994, s.146-147

²³ Gündüz, **a.g.e.** , s.81 ; Sönmezoğlu, **a.g.e.**,s.541; Tomambay, **a.g.e.**,s.152.

²⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s.133.

Zaten uluslararası hukukta nehir sularının paylaşımı konusunda kesin bir kural da yoktur. Bir akarsuyun uluslararası su olarak tanımlanabilmesi her şeyden önce suyun drenaj alanındaki ülkelerin hepsinin taraf olduğu bir anlaşmanın varlığı gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye'den doğup komşu ülkelere geçen Fırat ve Dicle nehirleri için Türkiye, Irak ve Suriye'yi taraf konumuna getiren bir anlaşma yoktur.²⁵ Bu akarsular konusunda 29 Mart 1946 tarihli Dostluk ve iyi niyet anlaşması varsa da, bu Türkiye ile Irak arasında olup Suriye taraf olmadığı için, söz konusu anlaşmanın Fırat ve Dicle'yi uluslararası su konumuna getirmeyeceği açıktır.

3.1. Uluslararası Hukukta Sınır Aşan Suların Kullanım Hakkı Konusundaki Yaklaşımlar

Uluslararası hukuk alanında sınır aşan suların kullanım hakkı konusundaki yaklaşımları kısaca ele alacak olursak:²⁶ aşağıda belirtilen altı temel yaklaşımın bu konuda esas teşkil ettiğini görürüz.

3.1.1. Harmon (ya da Mutlak Egemenlik Hakkı) Yaklaşımı Bu yaklaşıma göre ülkelerin, sınır aşan suyollarının kendi toprakları üzerinde kalan kısımları üzerinde sınırsız kullanım hakkı bulunmaktadır. Harmon yaklaşımında sınır aşan sular konusunda uluslararası hukuk kuralları göz önüne alınmamaktadır.

3.1.2. Sınırlı Egemenlik Hakkı Yaklaşımı

Sınırlı egemenlik hakkı yaklaşımı, bir ülkenin sınırları içindeki sulardan yararlanma ve doğal akışta değişiklik yapma hakkını kabul eder, ancak bu yararlanmaların ve değişikliklerin alt kıyıdaş ülkelere ciddi zarar vermemesi gerektiğini ileri sürer. Çağdaş hukukçular tarafından ağırlıklı olarak bu görüş benimsenmektedir.

3.1.3. Ortak Havza Yaklaşımı

Bu yaklaşım bir nehrin havzasını paylaşan bütün ülkelerin bu havzanın ve suyolunun ortak sahipleri olduklarını ileri sürmekte ve yapılacak düzenlemelerin bu anlayışla gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ortak havza yaklaşımı siyasal sınırlamaları dikkate almadığı için uygulanabilir olmaktan uzaktır.

²⁵ Pazarıcı, a.g.e.,s.248.

²⁶ Tekinel, a.g.e.,s.33

3.1.4. Komşu Ülke Kaynaklarının Etkilenmemesi Yaklaşımı

Mutlak egemenlik yaklaşımının zıt kutbu olan bu görüş, her devletin bir başka devletten kendi topraklarına akan suların doğal akışı değiştirilmeden ve bozulmadan aktarılmasını isteme hakkı bulunduğunu ileri sürmektedir. Doğal olarak, bu hakka sahip devlet de kendi topraklarından geçen suları gene doğal akışını değiştirmeden, bozmadan alt kıyıdaş devlete aktarma yükümlülüğünü taşıyacaktır. Bu görüş uygulanırsa bir ırmağın sularından en alt kıyıdaş ülke dışındaki ülkelerin yararlanması pratik olarak olanaksızdır.²⁷

3.2. Uluslararası Hukukta Sınır Aşan Suların Kullanım Hakkı Konusundaki Düzenlemeler

Sınır aşan ve sınır oluşturan sular konusunda uluslararası kuruluşlar tarafından yetersiz de olsa birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeleri iki grupta inceleyebiliriz:

3.2.1. Uluslararası Hukuk Derneği'nin (ILA) Çalışmaları:

Derneğin 1966 yılındaki Helsinki toplantısında bazı tavsiye niteliğinde kararlar alınmıştır.²⁸ Helsinki kuralları olarak da isimlendirilen bu kararlar, kıyıdaş ülkeler arasında sudan ortak yararlanma konusunda **hakça ve makul kullanım** kavramını ortaya koymuştur. Bu kavram aşağı ve yukarı kıyıdaş ülkelerin sınır aşan sulardan makul ve hakça ölçüler içinde yararlanabileceklerini vurgulamaktadır.

3.2.2. BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Çalışmaları

Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu 1970 yılından beri uluslararası suların kullanımıyla ilgili çok sayıda rapor hazırlamıştır. En son 1991'de hazırlanan ve 22 Temmuz 1994'te ikinci okuması tamamlanan 33 maddelik bir taslak metin bulunmaktadır. Ancak bu taslak tüm ülkeler tarafından onaylanmamıştır.

UHK taslağındaki önemli noktalara değinecek olursak, taslakta sınır aşan ve sınır oluşturan sular ayrımı yapılmadan uluslararası sular kavramı kullanılmaktadır. Taslağın en önemli hükümleri 5. ve 7. maddelerinde yer almaktadır. Bu maddelerde kıyıdaş ülkelerin 'adil ve makul ölçüler içinde' sulardan yararlanma hakları teyit edilirken bu yararlanma sırasında diğer kıyıdaş ülkelere 'kayda değer bir zarar

²⁷ Keskin, a.g.e., s.530

²⁸ Branko Bosnjakovic, Regulation of International Watercourses Under the UN/ECE Regional Agreements. "Water International", V.25, N.4, 2000, s.544.

vermemeye özen göstermeleri' ilkesi ortaya konmaktadır. Buradaki '**kayda değer zarar**' kavramının tanımı açık değildir.²⁹

Taslağın 6. maddesinde ise hakça ve akılcı bir şekilde optimum bir kullanımın nasıl ve hangi usullerle gerçekleştirilebileceği kaydedilmiştir. Bu maddede, yalnız bu kriterlerle sınırlı olmamakla beraber; bölgenin nüfusu, iklimi, alternatif su olanakları, gelişmişlik düzeyi, teknolojik durumu, hidrolojik özellikleri ve akarsuyu kullanan ülkelerin ekonomik ve sosyal gereksinmelerinin suyun havza ülkeleri arasında paylaşımında dikkate alınması öngörülmektedir.

Meseleye teknik bir mesele gözüyle bakan çevrelerce önemli bir yaklaşım olarak görülmekte olan, devletler arasındaki sınırları gözetmeden "**havza bütününde en iyi yararlanma**" görüşü ise bu durum karşısında ikinci planda kalmıştır. Söz konusu karar tasarısının Birleşmiş Milletler'deki oylamasında, Türkiye, Çin ve Burundi red oyu kullanmışlar, birçok ülke çekimser oy kullanmış, birçok ülke oy kullanmamış, bazı maddeler de üye devletlerin ancak üçte bir kadarının olumlu oyuyla kabul edilmiştir.³⁰

Birleşmiş Milletler'in 21 Mayıs 1997'de kabul ettiği, "Uluslararası Su yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımları Kanunu Hakkındaki Sözleşmesi" başlığını taşıyan kararı, sınır-aşan veya sınır-oluşturan suların yer aldığı havzaları "uluslararası suolları" olarak tanımlamakta, sadece kıyıdaş ülkelere değil, kıyıdaş ülkelerle ekonomik anlaşmaları olan diğer ülkelere de görüşmelere katılma kapısını aralamaktadır. Uluslararası su yolu niteliği taşıyan bu suların "hakça" ve "makul" biçimde kullanılması ve "önemli zarara sebebiyet verilmemesi" esası bu sözleşmenin özünü oluşturmaktadır.³¹

Hukuksal görüşler arasından hakkaniyete uygun kullanım görüşüne dayanan ve uluslararası hukuk komisyonunun, ülkelerin uymalarını istediği ilkeler şunlardır:

- a. Coğrafi, hidrografik, iklimsel, ekolojik ve doğal nitelikteki diğer etkenler,
- b. Kıyıdaş devletlerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları,
- c. Kullanımın diğer kıyıdaş ülkelere olan etkileri,
- d. Sınır aşan sular mevcut potansiyel kullanımları,

²⁹ Filiz Kartal, "Su Yönetimi: Son Dönemdeki Politika Arayışları", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt.8, Sayı:4, Ekim 1999, TODAIE Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, s.101-102.

³⁰ Branko Bosnjakovic, a.g.e.s.544.

³¹ U.N. "Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses". New York, United Nations, A/51/869, 1997, s.25.

e. Sınır aşan suyun doğal özelliklerinin korunması, geliştirilmesi ve su kaynaklarının ekonomik kullanımı, bu amaca yönelik alınan tedbirlerin mahiyeti.³²

3.2.2.1. Birleşmiş Milletler/Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun Sınır-aşan Akarsuların ve Uluslar arası Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesi

BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (UN/ECE), suyun niteliğinin korunması ve iyileştirilmesine öncelik veren ve bu amaçla 2000'li yıllarda sağlanması gereken koşulları hedefleyen, Avrupa ülkelerinin büyük bölümü ile Avrupa Birliği tarafından da kabul edilmiş olan anlaşmalar ortaya koymuştur.³³ "Bu bağlamda, 1992'de Helsinki'de imzalanan ve 1997'de yürürlüğe giren, "Sınır-aşan akarsuların ve uluslararası göllerin korunması ve kullanımı sözleşmesi" anlaşma temelini oluşturmaktadır. 1999'da buna ek olarak Londra'da "Su ve sağlık protokolü" imzalanmıştır. 1991'de Espoo'da imzalanmış olan "Sınır-aşan çerçevede çevresel etki değerlendirmesi sözleşmesi" de 1997'de yürürlüğe girmiştir."³⁴

Ayrıca, 1998'de Aarhus'ta imzalanan "Çevre konularında bilgi alma, karar vermede toplumun katılımı ve hak arama sözleşmesi" de, sulardan yararlanma ve korunma konularında yapılacak uygulamaların çevresel etkisinin değerlendirilmesinde sivil toplum örgütlerinin katılımı açısından ilginç boyutlar getirmektedir.

3.3. Tarafların Su Sorununa Yaklaşımları ve Gerekçeleri

a. Türkiye

Halen Türkiye, debisi ortalama 1000 m³/sn olan Fırat sularından Suriye ve Irak'a 500 m³/sn su bırakmaktadır. Türkiye'nin yaklaşık % 90'ı kendi topraklarından kaynaklanan bir nehrin sularının % 50'sini aşağı havza ülkelerine bıraktığı ve bu konuda da sulama ve enerji projelerinin başlamasından beri, teknik sorunlar hariç, herhangi bir aksaklık olmadığı açıktır. Türkiye GAP Projesi gereği Atatürk Barajı'nın doldurulması sırasında dahi üzerine düşen hukuki ve ahlaki bütün görevleri yerine getirmekle kalmayıp, fiili düşmanlık gösteren bu iki ülkeye karşı (PKK Terör örgütüne yardım ve yataklık) oldukça cömert davranmaktan kaçınmamıştır. Türkiye'nin bu sulardan yararlanma konusundaki

³² U.N. a.g.e.,s.25.

³³ www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasısu/suhukuku.htm, 31.10.2006.

³⁴ www.Suvakfi.Org.Tr/Sudosyalari/Uluslararasısu/Suhukuku.Htm,ÖzişÜnal,Özdemir Yalçın, Baran Türkay, Türkman Ferhat, Fıstıkoğlu Okan, Dalkılıç Yıldırım,"Türkiye'nin Sınır - Aşan Sularının Su Hukuku ve Su Siyaseti Açısından Durumu" 31.10.2006.

çabalarını ve hakkını sınırlandırmasını istemek, Türkiye'nin egemenlik haklarını sınırlandırmasını istemektir. Bu kısıtlamaya ne uluslar arası hukuk, ne iyi komşuluk ilişkileri nede "hakça, makul ve optimum kullanım ilkeleri" izin vermez/öngörmez.³⁵ Suriye ve Irak'ın talep ettikleri su miktarının, Dicle ve Fırat'ın su arzıyla karşılanamayacağı da oldukça açıktır.

Uluslararası hukuka uygun olarak Türkiye; Fırat ve Dicle'yi "sınıraşan sular", olarak kabul etmekte, bu akarsuların ilgili ülkeler arasında "**hakkaniyete uygun tahsis**"ini öngörmektedir. Suriye ve Irak ise "**paylaşma**" ilkesini savunan, çözüm olarak üçlü anlaşma önermektedirler. Türkiye; bu akarsuların kendi topraklarındaki bölümlerinin egemenliğinin kendine ait olduğunu ileri sürerek, suların paylaşılması konusunda üçlü bir anlaşmanın hukuksal değil, siyasal bir tavır olacağını belirterek Irak ve Suriye'nin önerilerini reddetmektedir.³⁶

b. Irak

Irak'ın tezine göre; Irak devleti binlerce yıldan beri bu sulardan sulama amaçlı olarak yararlanmış ve buralarda tesisler kurmuştur. O nedenle "müktesep haklar"a sahiptir.

Türkiye Atatürk barajının doldurulması sırasında Irak'a zamanında haber vermeyerek uluslararası hukuk kurallarını çiğnemiş, dahası taahhüt ettiği su miktarının altına düşerek, Irak halkını zor durumda bırakmıştır. Bununla da kalmayarak inşa ettiği ve edeceği yeni tesislerle aşığı havza ülkelerinin mağduriyetine neden olacaktır.

Irak çözüm olarak, matematiksel formülle "paylaşma" ilkesini savunmakta, üçlü anlaşma önermektedirler.³⁷ Her ülke için su miktarı bütün projeler göz önüne alınarak ayrı ayrı hesaplanmalıdır. OTK bu konuda gerekli verileri çıkarmalıdır.

c. Suriye

Suriye Fırat ve Dicle'yi "uluslararası sular" olarak nitelendirmektedirler. Bu nehirler uluslararası suyolları olup, "ortak kaynaklar" niteliğindedir. O nedenle havza ülkeleri arasında üçlü bir anlaşmayla, tıpkı Irak'ın getirdiği çözüm önerisi gibi, salt matematiksel anlayışla paylaşılması tezini savunmaktadır³⁸.

³⁵ Kocaoğlu, a.g.e.,s.195-196.

³⁶ Melek Fırat- Ömer Kürkçüoğlu, "1980-90 arası Ortadoğu ile ilişkiler", Türk Dış Politikası C.II, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 146-147.

³⁷ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.e.s.146.

³⁸ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.e.s.146.

Fırat ve Dicle ile beraber Suriye ile yaşanan sorunlardan biri de Asi Nehri'dir. Suriye halen Asi Nehri'ni büyük ölçüde sulamada kullanarak yaz mevsimi boyunca suların Türkiye'ye ulaşmasını engellemektedir. Suriye, Asi Nehri'nden yaptığı sulamalarda tasarruf sağlayıcı sulama yöntemlerine de başvurmayarak bu nehirlerden Türkiye'nin yararlanmasını imkansız bir hale getirmektedir. Suriye Asi nehri üzerinde yaptığı çalışmalar konusunda da Türkiye'ye bilgi vermemektedir. Oysa Türkiye, Fırat ve Dicle üzerinde yaptığı bütün projelerde Suriye'yi bilgilendirmekte ve 1987 yılında yapılan bir protokole istinaden de bu ülkeye Fırat Nehri'nden saniyede 500 m³ su bırakmayı da sürdürmektedir. Yapılan hesaplamalara göre, Suriye Asi Nehri üzerine inşa ettiği barajlarla Hatay'ın önemli ovası olan Amik Ovası'nın sularının 1/3'ünü kesmiş bulunuyor.³⁹ Asi Nehri'nin yıllık su potansiyeli 1,2 milyar m³tür. Suriye ve Lübnan Asi Nehri'nin sularının yaklaşık % 98'ini kendi ülkelerinde kullanmakta, Türkiye'ye bırakmamaktadırlar. Asi Nehri'nin su kapasitesinin % 2'sini Türkiye kullanmakta olup, bu miktar da nehre Türkiye'den katılan sulardır.

Özetle; Türkiye tahsis konusunda uluslararası hukukça belirlenmiş ilkeler esas almaktadır: "Suların hakça ve akıllıca kullanımı" ilkesi çerçevesinde bilimsel ve objektif ölçütler geliştirilmesini, "Önemli zarar vermeme" ilkesi gereği ilgili ülkelerin suyun kullanımında birbirine zarar verici eylemlerden kaçınmasını gerektiği görüşünü savunmuştur. Türkiye daima bu ilkeler çerçevesinde hareket ederek, suyu aşağı havza ülkelerine karşı bir silah olarak kullanmayı düşünmemiştir. Hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde de taahhüt ettiği su miktarını göndermeye azami dikkat göstermiştir.

4. Türkiye'nin Su Sorununa Çözüm Önerileri

Türkiye Bölgenin en önemli sorunlarından biri durumunda olan su sorununa, gerek, Fırat ve Dicle nehirleri bağlamında sorun yaşadığı Suriye ve Irak devletlerine yönelik, gerekse Suriye ve Irak' a ilave olarak geniş ölçekte su sorununa ile karşı karşıya bulunan Suudi Arabistan, İsrail, Ürdün, Filistin, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeleri de kapsayacak bazı çözüm önerileri getirmiştir.

4.1. Türkiye'nin Suriye Irak'a Yönelik Üç Aşamalı Paylaşım Planı

Türkiye tarafından Fırat ve Dicle nehir sularının paylaşımı konusunda Suriye ve Irak hükümetine önerilmiş olan bu plan, sorunun

³⁹ Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, **Ortadoğu ve Geleceği**, SİSAV Yayını, İstanbul, 1992, s.14.

belli aşamalardan geçirilerek çözüme kavuşturulmasını savunmuştur. Bu aşamalar şöyledir:

- a) Su kaynaklarına ilişkin envanter çalışmaları,
- b) Toprak kaynaklarına ilişkin envanter çalışmaları
- c) Tüm toplanan verilerin birlikte değerlendirilmesi

Bu plan, Türkiye'nin "Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Sularının Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanımı için Üç Aşamalı Plan" çerçevesinde 1990'dan beri savunduğu, kıt bir kaynak olarak suyun etkin bir biçimde kullanılması ilkesinin yaşama geçirilmesi doğrultusunda atılmış bir adım ve başarılı bir örnek olmuştur.⁴⁰

Planın iki önemli yönü bulunmaktadır. Birincisi, plan her iki akarsuyu tek bir sistem içinde değerlendirmektedir. İkincisi, her üç ülkede de veri toplama işleminin ortak olarak gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Böylece her üç ülkedeki su ve toprak kaynakları konusunda mutabakat sağlanacak ve gerçek verilere dayalı, hakça ve makul faydalanma sağlanacaktır. Fakat, OTK toplantılarında Suriye ve Irak'ın yaklaşımı Türkiye'den çok farklı olduğu için bir uzlaşma zemini sağlanamamıştır.

4.2. Türkiye'nin Bölgesel Düzeyde Ortaya Attığı Çözüm Önerileri

Türkiye, Suriye ve Irak ile birlikte su sorunu yaşayan diğer bazı Orta Doğu ülkelerini de kapsayacak şekilde bir dizi çözüm önerileri ortaya atarak soruna barışçıl bir çözüm bulma arayışları sergilemiştir. Bu faaliyetlerden kısaca bahsetmek, meseleye Türkiye'nin bakış açısını yansıtmak ve suyun paylaşımının, Türkiye tarafından casus belli (savaş sebebi) değil, casus paci (barış sebebi) olarak görülmesi açısından faydalı olacaktır.

4.2.1. Barış Suyu Projesi

Zamanın Türkiye Başbakanı Turgut Özal tarafından, 1986 yılında ortaya atılmış olan ve Barış Suyu Projesi olarak anılan girişim, Ortadoğu'nun su sorunları ile ilgili gündemde önemli bir yer tutmuştur. Türkiye'nin iç suları olan Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden, Türkiye'nin tüm ihtiyacı düşüldükten sonra artakalan suyun bir bölümünü teşkil eden; günde 6 milyon m³ suyun, Arap ülkelerine iletilmesini öngören projenin, ön inceleme kademesindeki çalışmaları 1986 yılında

⁴⁰ Gün Kut, "Ortadoğu'da Su Sorunu: Çözüm Önerileri", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul, Bağlam Yay., 1993, s. 478.

yapılmıştır. Bu teklifle, bazı Ortadoğu ülkelerinin su açıklarının kısmen de olsa karşılanması için çok ötesinde, bölge ülkeleri arasında büyük bir proje etrafında işbirliği ve güven ortamı (confidence building) yaratarak, bölge istikrar ve güvenliğine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Maliyeti yaklaşık 20 milyar dolar tahmin edilen ve inşaat aşamasında boru hattının geçtiği her ülkedeki yerel malzeme ve işçiliğin kullanılması öngörülen proje, küresel ölçekte alt yapı projeleri listesinde yer alan tesislerden birisidir.⁴¹

Ürdün, Filistin, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin su kaynaklarına katkıda bulunacak olan proje iki boru hattından oluşmaktadır.

Batı hattı olarak isimlendirilen hattın kapasitesi günde 3.5 milyon m³ olup uzunluğu 2700 km'dir. Bu hat Türkiye topraklarından çıktıktan sonra Hama, Humus, Halep, Şam, Amman, Yanbu, Medine üzerinden geçerek Mekke'ye ulaşmaktadır. Ön hesaplara göre suyun 1 m³'ünün maliyeti 0.84\$/m³tür.

Doğu hattı ise, Suriye ve Ürdün üzerinden Körfez ülkeleri Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirliklerine kadar uzanmaktadır. Batı hattına göre daha uzun olup 3900 km'dir. Günlük kapasitesi ilk hesaplara göre 2.5 milyon m³ olarak saptanmıştır. Bu hat ile iletilecek suyun maliyeti 1.07 \$/m³ hesaplanmıştır. Doğu hattının maliyeti 12 milyar, Batı Hattının ise 8 milyar dolar olarak tespit edilmiştir.⁴²

Projenin yatırım bedeli yüksek olduğu için, boru hattının Suudi Arabistan ve Körfez bölgesine uzatılması yerine, en yoğun su sıkıntısının yaşandığı Ürdün'e kadar getirilmesi, böylece daha kısa bir hatla yetinilerek maliyetinin düşürülmesi bazı uzmanlarca teklif edilmiştir. Proje ile iletilmesi öngörülen yıllık su miktarı 2.19 milyar m³ olup Ürdün nehrinin yıllık ortalama su kapasitesinin 1.6 katıdır.

4.2.1.1. Barış Suyu Projesine İlişkin Politik Yaklaşımlar

Barış suyu boru hattı projesi ortaya atıldığı günlerden itibaren, olumlu ve olumsuz çeşitli politik tepkilerle karşılaşmıştır. Ürdün genelde sıcak bir yaklaşım gösterirken, Suudi-Arabistan ve Suriye olumsuz bir tavır takınmıştır. Büyük su sıkıntısı içinde olan ve ileride bu problemleri daha da artacak Ürdün ve Filistin'in projeyi desteklemelerine karşın, Arap kamuoyunda özellikle Suriye'nin girişimleri ile konu amacından tamamen saptırılarak, Türkiye aleyhinde bir kampanya başlatılmıştır.

⁴¹www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/haftalikbasbultenleri/basinozetleri/2003/2428subatic.htm.(11 Mayıs 2003)

⁴²John Bullog, Adel Darwish; Su Savaşları, Çeviren:Mehmet Harmancı, Altın Kitap Yayınevi, İstanbul, 1994, s.137.

Ortadoğu bölgesi üzerine yapmış oldukları çalışmalarla bilinen John Bullog, Adel Darwish; özellikle Araplar tarafından Türkiye'nin Barış suyu projesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu canlandırmaya yönelik bir girişim olarak algılandığını belirtmişlerdir.⁴³

Deniz suyu arıtma tesislerini geniş ölçüde kullanan Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri gerek ekipman temini gerekse tesislerin işletilmesi aşamalarında, yabancı teknolojiye bağlı bulunmaktadır. Bu teknolojiye sahip uluslararası büyük şirketlerin bölgedeki etkinliği ve ticari çıkarları, arıtma teknolojisi dışında su temini yönündeki girişimlere karşı bir lobi oluşturmuştur. Boru hattı projesi ile taşınacak suyun m³ maliyetinin (Batı hattı: 0.84\$/m³ ve Doğu hattı: 1.07\$/m³) yüksek olduğu iddia edilerek, Ölüdeniz kıyısında kurulacak ve Akdeniz-Ölüdeniz iletim sisteminden elde edilecek enerji ile işletilecek arıtma tesislerinden elde edilecek suyun maliyetinin 0.64\$/m³ olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴ Dolayısıyla, uluslararası büyük firmaların birer baskı unsuru olarak ortaya çıkması, projeyi engelleyen önemli bir husus olmuştur.

4.2. Manavgat Su Temin Projesi

Akdeniz Bölgesinde yer alan Manavgat Çayı, Akdeniz'e, ortalama olarak her gün 4 milyon metreküp su boşaltmaktadır. Projeye göre, çayın suları Belen mevkiinde depolanacak ve toplanan 500 milyon metreküp suyun, 2 milyon metre küpü tarımda, kullanılacak, 250 milyon metreküp ise, Akdeniz'e döküldüğü yerde, kıyıda 1300 m Uzaklıkta, deniz üzerinde yapılacak iki adet platforma sevk edilecek ve buradan tankerlerle Ortadoğu ülkelerine sevk edilecektir. Manavgat projesinin teknik sorumluluğunu DSİ Genel Müdürlüğü üstlenmiştir. Bakanlar Kurulu kararıyla Ağustos 1990'da başlatılan projenin Ağustos 1992'de altyapı inşaatlarına fiilen başlanmıştır. 8 Aralık 1998 tarihinde Manavgat Çayı Su Temin Tesisi, zamanın Başbakanı Mesut Yılmaz tarafından açılarak hizmete girmiştir⁴⁵ ve bu tarihe kadar 147 milyon ABD doları harcanmıştır.

Manavgat Projesi'ne ilişkin işletme hakkının özel sektöre devredilerek su satış ve dağıtımının özel kuruluşlar eliyle yürütülmesi öngörülmektedir. Türkiye'nin su satabileceği başlıca Ortadoğu ülkeleri Suriye, İsrail ve Filistin yönetimidir. Bu üç ülkeye, bölge dışından Kıbrıs ve Kuzey Afrika ülkelerinin katılacağını düşünülebilir. Son zamanlarda İsrail ve Ürdün'ün Manavgat suyundan faydalanması ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Anlaşmaya göre İsrail 2006'dan başlayarak 20 yıl

⁴³ Akmandor, a.g.e., s.34.

⁴⁴ www.basarm.com.tr/yayin/politik/susorun02.htm. (15 Mayıs 2003)

⁴⁵ Doğu Ergil, **Körfez Bunalımı**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s.129

boyunca Türkiye'den yılda 50 milyon metreküp su ithal edecektir. İsrail'e yaklaşık metreküpü 1\$'a mal olacak su özel tankerlerle taşınacak ve İsrail'in yıllık toplam ihtiyacının % 3'ünü karşılayacaktır.⁴⁶ Ancak, İsrail ekonomik olabilmesi için suyun kendilerine maliyetinin bir doların altında olması gerektiğini belirterek öneriye soğuk bakmakta, Türkiye ise, Manavgat'a yapılmış olan yatırımların karşılığını alabilmek için, fiyat hususunda esneklik tanımamaktadır. İsrail, Manavgat'tan tankerlerle su taşımak yerine son olarak Türkiye'ye; Göksu nehir suyunun yeraltına kurulacak bir hat vasıtası ile taşınmasını teklif etmiş, ancak Türkiye bu öneriye net bir cevap vermemiştir.⁴⁷

Sonuç olarak, bölgede bir işbirliği ortamı yaratarak güvenlik ve istikrarı yaratmak amacıyla ve büyük bir iyi niyetle ortaya atılan Barış Suyu Projesi, Üç Aşamalı Plan ve Manavgat Su Temin Projesi, Ortadoğu'nun karmaşık ortamı içinde ya tamamen yanlış yönlere çekilmiş, ya da suyun fiyatlandırılması konusunda anlaşılammıştır. Önerilen bu planlara karşı çıkmakta direnen bölge ülkeleri, aynı şekilde GAP projesi çerçevesinde yapılacak olan barajlar sayesinde Suriye ve Irak'ın da lehine olacak düzenli bir su rejimine kavuşulacak olmasını da göz ardı ederek GAP Projesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Bunların yanı sıra, bölgede aşırı sulama nedeniyle başlayan "tuzlanmaya bağlı çoraklaşma" tehlikesinin önlenmesi bakımından GAP bölgesinde ileri teknolojiye dayanan sulama sistemlerinin kullanımı bölge için büyük bir avantaj olmuştur.

Bazı kesimlerce GAP kapsamında barajların yapılması sırasında göl alanları altında kalan köylerin etnik nedenden dolayı yerlerinden edildiği⁴⁸ iddiaları bile dile getirilmiştir. GAP politikalarından etkilenen insanların dışlandıkları, görüşlerine başvurulmak bir yana onlara zorunlu konularda bilgi bile verilmediği, 2001 yılının sonlarında kaba yapımı bitip su toplamaya başlayan GAP kapsamındaki Birecik Barajının binlerce Kürt'ün yer değiştirmesine sebep olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁹ Oysa dünyanın her yerinde barajlar yapılmakta ve baraj sahasında kalan yerleşim birimleri tahliye edilmektedir, bundan daha doğal bir şey yoktur. Mısır'daki Asuan Barajı da geçmişte büyük tartışmalara neden olmuştu. Fakat şu anda Mısır'da kuraklığın giderilmesinde büyük rol oynamaktadır.⁵⁰

⁴⁶ Vefa Toklu, **Firat ve Dicle**, Cumhuriyet Strateji, 06.06.2005, s.21-23.

⁴⁷ "İsrail'e Manavgat Suyu Projesi İptal", Milliyet Gazetesi, 02.02.2006

⁴⁸ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s.10.

⁴⁹ "Türkiye'de Baraj Yapımının Alt-Havza Etkileri" Suriye ve Irak'ta İncelemeler Yapan Gerçekleri Araştırma Heyetinin Raporu Çeviren: Emin Soğancı, Mayıs 2002, s.17.

⁵⁰ http://www.dsi.gov.tr/duyuru/s_sukonusma1.htm Alison BARTLE **Sosyal ve Ekonomik Kalkınmada Barajların Rolü**, 02.11.2006.

5. Avrupa Birliği (AB)'nin Resmi Belgeler Bağlamında Fırat-Dicle Meselesi ve GAP'a Yaklaşımı

Türkiye'nin en uzun ve en önemli projesi olan Avrupa Birliği üyeliği süreci, gelinen müzakere aşamasında oldukça çetin görüşmelere ve sıkı bir çalışmaya sahne olacak gibi görünüyor. Türkiye'nin tam üyeliğe giden yolda artıları ve eksileri ile değerlendirileceği bu süreçte, sosyo-ekonomik ve siyasal bünyesinde yapması gereken değişim ve dönüşümler yine bu müzakere aşamasında şekillendirilecek. Müzakere Çerçeve Belgesinin Ek-1. "Avrupa Birliği'nin Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlamasına ilişkin açıklaması" başlığı altında 9. madde de belirtildiği gibi, hem AB, hem Türkiye açısından zorlu geçmesi beklenen bu süreç, doğru yönetildiği takdirde, her iki taraf için de önemli fırsatlar sunabilecektir⁵¹.

Türkiye - AB ilişkilerine bakıldığı zaman, Avrupa Birliğinin Türkiye'yi "Avrupa standartlarına taşıma" gerekçesi ile Türkiye'den birtakım talep ve beklentileri, hatta zorlamaları olduğu görülecektir. Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde bazen gerilimlere, bazen de görüşmelerin durma noktasına kadar gelmesine sebep olabilen bu istek ve beklentiler, Türk kamuoyu tarafından tartışılmakta AB karşıtlarına göre, ulusal egemenliği tehdit eden AB'nin bu istek ve beklentileri şiddetle karşı çıkılması gereken kararlar olarak algılanırken, AB yandaşlarına göre de; muasır medeniyete ulaşabilmenin kaçınılmaz ve katlanılması gereken bir önkoşulu olarak görülmüştür. AB'nin, özellikle son üç yıldır resmi belgelerinde ortaya atılan ve Türk kamuoyunun da tepkisini çeken ve ulusal egemenlik açısından bir tehdit olarak algılanan önemli bir mesele de, AB'nin Fırat ve Dicle nehirleri özelinde, Türkiye'nin su sorununa yaklaşımı ve sunduğu çözüm önerileridir.

Türkiye'nin üyelik sürecinde Fırat ve Dicle suları ile bu sular üzerindeki tesislerin, başta İsrail olmak üzere bölge ülkeleri ile ortak kullanımı önerilmektedir. Karşılıklılık ve eşitlik esasına dayanması gereken Türkiye'nin AB ile üyelik sürecinde, egemenlik haklarını bir üçüncü ülke ile paylaşması anlamına gelecek olan bu düzenlemenin, belgenin özelliği gereği bağlayıcı olmadığı, ancak önemli siyasi anlamları olduğu açıktır. Öte yandan, Türkiye gerekli girişimlerde bulunmadığı takdirde, bu tür bağlayıcı olmayan metinler, daha güçlü ve bağlayıcı belgelere aktarılabilir. Devletlerin ve halkların direnme ihtimali olan düzenlemeler, genellikle önce kesin olmayan ifadelerle raporlarda veya "soft law" olarak kabul edilen belgelerde yer alır, kamuoyu tepkisi

⁵¹ Negotiating Framework Principles Governing The Negotiations, 12823/05, Brussels, 3 October 2005.

"aşındıktan" ve kamuoyu hazırlandıktan sonra zorunlu düzenlemeler haline gelir. AB raporlarının tavsiye niteliğinde olması veya taleplerin yerine getirilmesinin hukuken zorunlu olmaması, ilişkilerin dinamik karakteri göz önüne alındığında, Türkiye'nin sessiz kalmasını gerektirmez.⁵²

Türkiye Avrupa Birliğine Üyelik sürecinde, Avrupa Birliği ile ilişkilerini düzenleyen bir çok belge imzalamıştır. Bu belgeler arasından özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üye adaylığının ilan edildiği 1999 Helsinki zirvesi sonuç belgesinden itibaren temel belge niteliği taşıyan seçilmiş bazı resmi metinlere kronolojik sırayla kısaca değinmekte fayda var:

11-12 Aralık 1999: Helsinki'de gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve Toplantısında Türkiye'ye adaylık statüsü tanındı.

13 Ekim 2000: Avrupa Komisyonu Türkiye için 3. İlerleme Raporu'nu açıkladı.

8 Kasım 2000: AB Komisyonu Türkiye hakkındaki İlerleme Raporlarından 3. Üncüsünü, Katılım Ortaklığı Belgesi Taslağı'nı ve Genişleme Stratejisi'nin açıklamıştır.

19 Mart 2001: TBMM "Topluluk Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı"nı kabul etti.

13 Kasım 2001 : IV. İlerleme Raporu yayınlandı.

9 Nisan 2002: Kopenhag siyasi kriterlerine uyum amacıyla hazırlanan II.Uyum Paketi (dernekler,siyasi partiler ve basın kanunları başta olmak üzere önemli yasal değişiklikler getiren) yürürlüğe girmiştir.

20 Kasım 2002: "Aday Ülkelerin Üyelik Yolunda İlerlemelerine İlişkin Tavsiye Kararı" Avrupa Parlamentosu raporu (Genişleme Raporu), AP'nin genişleme konulu Genel Kurul toplantısında kabul edilmiştir.

15 Nisan 2003: Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi'nin 42. toplantısı Lüksemburg'da yapılmıştır. Toplantıda Avrupa Birliği tarafı Türkiye'ye gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi'ni sunmuştur

24 Temmuz 2003: 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi ışığında güncelleştirilmiş olan Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı yürürlüğe girmiştir

5 Kasım 2003: AB Komisyonu Türkiye'nin üyelik yönünde attığı adımları siyasi, ekonomik ve müktesebat uyumu kriterleri açısından değerlendiren 2003 Türkiye İlerleme Raporunu ve Strateji Belgesi'ni yayınlamıştır

⁵² Alaeddin Yalçınkaya, "AB Raporlarında Fırat-Dicle ve İsrail", **Vatan Gazetesi**, 3 Kasım 2006.

17-18 Haziran 2004: Türkiye'nin reform sürecinde gösterdiği ilerlemeleri takdirle karşıladığını belirtmiştir. 2004 yılı sonunda gerçekleşecek Zirve toplantısında, Komisyonun Türkiye için hazırladığı ilerleme raporu ve tavsiye kararlarına dayanarak, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar vermesi durumunda, Türkiye ile katılım müzakerelerine gecikmeden başlanacağı teyit edilmiştir.

6 Ekim 2004: Avrupa Komisyonu, 2004 Türkiye İlerleme Raporu ve rapora bağlı tavsiye belgesini yayımladı. Söz konusu belgelerde Türkiye'nin siyasi kriterleri gerekli ölçüde karşıladığı belirtilerek, birliği katılım müzakerelerinin başlatılması tavsiyesinde bulunuldu.

15 Aralık 2004: Parlamenter Camiel Eurlings tarafından hazırlanan Türkiye Raporu Avrupa Parlamentosunun Strazburg'ta yaptığı toplantıda kabul edildi. Avrupa Parlamentosunda yapılan oylama sonucu 407 evet, 262 hayır ve 29 çekimser oy çıktı.

16-17 Aralık 2004: AB Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyinin Brüksel'de yapmış olduğu Zirve Toplantısında Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini müzakereleri açmak için yeterli ölçüde karşıladığına karar verildi ve 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlaması öngörüldü.

29 Haziran 2005: Avrupa Komisyonu, 2005 yılı içinde Türkiye'ye yönelik olarak hazırlanması öngörülen belgelerden, "Türkiye İçin Katılım Müzakereleri Çerçevesi Taslağı"nı açıkladı. Taslakta, müzakereleri düzenleyen genel ilkeler, müzakerelerin içeriği, müzakere prosedürleri ve müzakere başlıklarına ilişkin taslak liste yer aldı.

3 Ekim 2005: Lüksemburg'ta toplanan AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi, Aralık 2004 tarihinde AB Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı Sonuç Bildirgesinden aldığı yetki ile Türkiye ile AB'ye üyelik müzakereleri çerçeve belgesini onayladı.

9 Kasım 2005 : AB Komisyonu, 2005 Türkiye ilerleme raporu, Strateji Belgesi ve yenilenmiş katılım belgesini (KOB) onayladı. AB Komisyonu ilerleme raporunda öncelikle raporun kapsadığı dönemde Türkiye'de gerçekleşen siyasi ve ekonomik gelişmeler ayrıntılı bir şekilde ele alındı.

17 Ocak 2006: Türkiye Cumhuriyeti ile Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler ve Koşullara İlişkin Konsey Kararı" 17 Ocak 2006 tarih ve 15671/05 sayı ile kabul edildi.⁵³

Yukarıda sayılan temel metinler dışında Avrupa Birliği Türkiye ilişkilerini düzenleyen daha bir çok belge bulunmaktadır. Bu belgeler arasında göreceli olarak önemli gördüğümüz temel belgelere kısaca

⁵³ http://www.abgs.gov.tr/tur_ab_iliskileri_dosyalar/tur-ab_iliskileri_kronoloji.htm

değindik. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus var ki; Avrupa Birliği yukarıda adı geçen belgelerde Türkiye'nin sınır aşan suları olarak Fırat ve Dicle nehirleri suyunun kullanımı ve paylaşımı konusunda 2003 katılım ortaklığı belgesinde konuya ilişkin olarak ilk kez bir değerlendirmede bulunmuştur. Avrupa Birliği'nin bu konuda ilk kez 2003 yılı ilerleme raporunda bir değerlendirmede bulunmasının sebebi ile ilişkili olarak şu ön bilgiyi vermekte fayda var: *Su kaynaklarının paylaşımı sürecinde çıkacak savaflara ilişkin senaryoların genellikle Ortadoğu'da önemli savaş ve barış süreçlerinin yaşanmakta olduğu dönemlerde gündeme getirilmesi, bu meselenin gerek küresel gerekse bölgesel aktörler tarafından bölge-içi dengeleri etkilemek için kullanılan, diplomatik manipulasyona uygun bir potansiyel çatışma alanı olarak yorumlandığını ortaya çıkarmaktadır.*⁵⁴

Bu varsayımdan hareketle, kanımızca ABD'nin Irak devletine yönelik yapmış olduğu II. Körfez hareketi sonrası bölgede şiddetlenen güç ve hakimiyet savaşlarının da bunda büyük payı vardır. Zira; Avrupa Birliği, ABD ile girdiği Ortadoğu'da güç ve hakimiyet savaşında, bölge için hayati önem arz eden su meselesinde en büyük aktör olarak ipleri elinde tutmak suretiyle güç dengesi sağlayıp bölgede söz sahibi olma çabasına girmiştir. Avrupa Birliği adaylığı sürecinde Türkiye'ye Fırat ve Dicle nehir sularının kullanımı ve paylaşımı konusunda yön tayin ederek hem güçlü bir bölgesel aktör, hem de İsrail ve İran gibi iki sorunlu ülkenin de su yönetimine katılmasını sağlayarak; çözümü imkansız görünen Ortadoğu su sorununu çözüp, bölge ülkeleri üzerinde güven ve otorite tesis etmeyi amaçlamaktadır. Birliğin politikasını netleştirmek açısından, Türkiye'nin sınıraşan sularına yönelik doğrudan veya dolaylı olarak hüküm içeren Avrupa Birliği belgelerine maddeler halinde kısaca değinmekte fayda var:

a. 14 Nisan 2003 Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi

AB, ilk olarak 14 Nisan 2003 tarihli Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi'nde çevre başlığı altında sular konusuna değinerek, Türkiye'nin, AB Çerçeve Su Direktifi (SÇD) ve AB'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler (Su Çerçeve Direktifi, Sınıraşan Su Yollarının Korunması, Kullanımı ve Uluslararası Göllere İlişkin Sözleşme, Sınıraşan Boyutta Çevresel Etkilerin Değerlendirilmesi Sözleşmesi)⁵⁵ Oysa Türkiye, AB'nin atıfta bulunduğu sulara ilişkin üç sözleşmenin hiçbirine taraf değildir.

⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik - Türkiye'nin Uluslar arası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.337-338.

⁵⁵ Accession Partnership With Turkey, 14 April 2003.

Katılım Ortaklığı Belgesine karşılık olarak Türkiye'nin hazırladığı Ulusal Program⁵⁶ da sözleşmelerin tam üyelikle birlikte değerlendirileceği belirtilmişti. Başka bir deyişle sorun ileri bir tarihe bırakılmıştı.

b. 06 Ekim 2004 Etki Değerlendirme Raporu

03 Ekim 2005'te kabul edilen Müzakere Çerçevesi Belgesi⁵⁷ AB Komisyonu'nun 06 Ekim 2004'te sunduğu Etki Değerlendirme Raporu⁵⁸ na atıf yapıyor. Bu Etki Raporu'nda Ulusaşırı konular başlığı altında şu ifadeye yer verilmişti: *"Ortadoğu'da su önümüzdeki yıllarda giderek artan biçimde stratejik bir konu haline gelecektir. Türkiye'nin AB'ye katılımıyla beraber su kaynaklarına ve altyapılarına (Fırat ve Dicle nehirleri havzaları üzerindeki barajlar ve sulama sistemleri, İsrail ve ona komşu ülkeler arasında su alanında sınır ötesi işbirliği) uluslararası yönetimin AB için önemli bir mesele haline gelmesi beklenebilir."*

Bu değerlendirmede iki nokta dikkat çekiyor. Birincisi, Türkiye'nin görüşünün aksine olarak Fırat ve Dicle ayrı ayrı havzalar olarak gösterilmiş ve bu havzalarda sınır aşan boyutta entegre havza yönetimi konseptinin benimsenmesi gereği vurgulanmış

İkincisi ise; bu konseptin uygulanması Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımı ile doğrudan ilişkilendirilmiştir.

c. 15 Aralık 2004 Avrupa Parlamentosu İlke Kararları

16-17 Aralık 2004 tarihinde yapılan Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi⁵⁹'nin 21. maddesi aynen şöyledir: "Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu tarafından 15 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen kararı not etmektedir." Avrupa Konseyi'nin atıfta bulunduğu Avrupa Parlamentosu İlke Kararları⁶⁰'nin 42. maddesi GAP ve su sorununa ilişkindir ve aynen şöyle der. *"Bölgesel istikrarın geliştirilmesine ve komşularla iyi ilişkiler kurulmasına devam edilmesi kapsamında, Türkiye'nin komşu ülkelerin, özellikle Atatürk Barajı'nın inşa edilmesi sonrasında su akımının önemli ölçüde azaldığı Irak ve İran'ın aşağı Mezopotamya bölgesindeki su ihtiyaçlarına karşı daha duyarlı olmasını ve Suriye'nin de dahil olduğu komşu ülkelerle, Türkiye'den doğan ve bu ülkelere akan nehirlerdeki*

⁵⁶ Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı, 2003/5930, 23 Haziran 2003.

⁵⁷ Negotiating Framework Principles Governing The Negotiations, 12823/05, Brussels, 3 October 2005.

⁵⁸ Issues Arising From Turkey's Membership Perspective 6 October 2004.

⁵⁹ Presidency Conclusions Of The European Council, Brussels, 16238/1/04, 16/17 December 2004.

⁶⁰ Katılıma Doğru Türkiye'nin İlerlemesine Dair 2004 Tarihli Avrupa Komisyonu'nun Tavsiyesi ve Düzenli Raporu Hakkında Avrupa Parlamentosu İlke Kararı, P6_TA-PROV ,0096, 2004.

suyun adil ve eşit dağıtımının sağlanması konusunda çalışma gruplarının oluşturulmasını ister⁶¹ Bu ilke kararında Avrupa parlamentosu 2004 etki değerlendirme raporuna paralel olarak meseleyi çok aktörlü bir sorun olarak gördüğünü, bu aktörlerden Irak ve Suriye'nin haricinde İran ve üstü kapalı bir şekilde Suriye'nin Komşusu olan İsrail devletinin de katılımıyla ortak bir çalışma grubu oluşturularak meseleye uluslararası yönetim anlayışı içerisinde barışçıl bir çözüm getirilebileceği tavsiyesinde bulunmaktadır. Ancak, kanımızca; bu ilke kararında bugüne kadar Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının paylaşımı konusunda taraf olmamış olan İran ve İsrail gibi iki ülke de soruna dahil edilerek, çözümden ziyade çözümsüzlük tetiklenmiştir.

d. 09 Kasım 2005 Türkiye İlerleme Raporu ve Katılım Ortaklığı Belgesi

Kasım 2005'te yayınlanan ilerleme Raporu⁶² ve Katılım ortaklığı belgesi nin⁶³ çevre bahsinde yer alan ifadeler ise şu şekilde olmuştur. '*Çerçeve Su direktifi ile Avrupa Topluluğunun taraf olduğu uluslar arası sözleşmeler doğrultusunda, sınır aşan sular alanında işbirliğinin geliştirilmesine devam edilmesi.*⁶⁴

Yukarıda özetle Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde Türkiye'nin çözmesi gereken bir sorunu olarak görülen; Fırat ve Dicle nehir sularının Türkiye ve komşuları arasındaki paylaşımına dair yakın geçmişte resmi belgelerde AB'nin ortaya koymuş olduğu yaklaşımını vermeye çalıştık.

Gerek 06 Ekim 2004⁶⁵ tarihli İlerleme raporunun çevre başlığı altındaki değerlendirmeleri, 09 Kasım 2005⁶⁶ tarihli ilerleme raporunun 27 nolu müktesebat faslı ve gerekse, 09 Kasım 2005⁶⁷ Katılım Ortaklığı Belgesi'ndeki ifadeler ve yaklaşıma bakıldığında; Türkiye'deki su kaynakları, kullanım, yönetim, kirlilik, çevre gibi konulara değinilip sınır aşan sular alanında Topluluğun taraf olduğu Uluslar arası anlaşmalar çerçevesinde işbirliği ve çözüm önerilirken, Etki Raporu'nda tamamen farklı bir bakış açısı, anlayış ve öneri görülmektedir.

⁶¹ <http://www.belge.net.>, Avrupa Parlamentosu İlke Kararı Md. 42. (15 Aralık 2004 Tarihli Oturumda Kabul Edilen Metin)02.11.2006.

⁶² <http://www.tsrbsb.org.tr/NR/rdonlyres/178F1B9F-99D9-4458-B2CB-ECF714F85909/1091/2005ilerlemeRaporu.pdf> 02.11.2006.

⁶³ <http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/5E459993-FDC9-49D5-BC1A-E9C10718DA40/0/KOB.pdf>

⁶⁴ <http://www.belge.net>.Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu, Brüksel, 2005. 02.11.2006.

⁶⁵ http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2004/pdf/tr_recommendation_en. 02.11.2006.

⁶⁶ http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2005/pdf/tr_recommendation_en. 02.11.2006.

⁶⁷ <http://www.tsrbsb.org.tr/NR/rdonlyres/178F1B9F-99D9-4458-B2CB-ECF714F85909/1091/2005ilerlemeRaporu.pdf> 02.11.2006.

e. 09 Kasım 2006 tarihinde yayınlanan Türkiye İlerleme Raporu

Son olarak 09 Kasım 2006 tarihinde yayınlanan Türkiye İlerleme Raporunda da Çevre faslında konuya değinilmiş, Türkiye'nin Su Çerçeve Yönetmeliğiyle uyumlaştırma ve özellikle Üye Ülkelerle sınıraşan su işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olarak gerekli adımların atılmadığı⁶⁸ belirtilerek AB'nin bu konudaki ciddiyeti ve hassasiyeti tekrar vurgulanmıştır.

5.2. AB'nin Su Sorununa Getirdiği Çözüm Önerisi: Uluslararası Yönetim

Uluslararası yönetim kavramı, burada altı çizilmesi gereken kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Etki Raporu'nda bahsedilen uluslararası yönetim kavramına açıklık getirilmemiş, dolayısıyla yoruma açık bırakılmıştır. Bu kavram ile kastedilenin ne olduğu konusunda iki önemli çıkarımda bulunmamız mümkün;

a) Türkiye'nin, su meselesine taraf olan komşuları ile (Suriye ve Irak) üzerinde anlaşabilecekleri bir çözüm önerisi bulmak suretiyle su rejimini, uluslararası hukuka ve birliğin taraf olduğu ilgili sözleşmelerin gözetilmesi kaydıyla kendi egemen iradeleri bağlamında düzenlemeleri.

b) Türkiye ve su meselesine taraf olan ve taraf olduğu düşünülen ülkeler arasında (Suriye, Irak, İran ve İsrail) su konusunda bir uzlaşmanın ihtimal dışı görülmesi nedeniyle, bu suların rejiminin düzenlenmesi görevinin, AB öncülüğünde oluşturulacak uluslararası bir idareye verilmesi.

Uluslararası yönetim kavramı, Avrupa'daki sınıraşan sular (Ren ve Tuna) nedeniyle AB'nin yabancı olmadığı bir kavramdır. 1990'lı yıllarda oluşan Entegre Havza yönetimi anlayışı, "su kalitesi" etrafında oluşmuştur. Önerilen yaklaşım; uyumlu hale getirilmiş, katılımcı ve koordine edilmiş iş birliğidir. Entegre havza yönetimi, henüz yeni bir kavram olmasına karşın, sınıraşan/sınır oluşturan sular açısından uygulamadaki başarısının taraf ülkelerin uzlaşma kültürü ile orantılı olacaktır.⁶⁹

Yukarıda bahsettiğimiz ilk çıkarımdan yola çıkılırsa, AB sürecinde Türkiye'nin karşısına çıkacak ve AB mevzuatı ile uyumlaştırılması istenecek hususlar Katılım Ortaklığı Belgesi ve İlerleme Raporları'nda

⁶⁸ <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html.ilerlemeRaporu.pdf>. 10.11.2006

⁶⁹ Vefa Toklu, **a.g.e.s.**21-23.

belirtildiği gibi; Su Çerçeve Direktifi⁷⁰, Sınırtaşan Su Yollarının Korunması, Kullanımı ve Uluslararası Göllere İlişkin Sözleşme⁷¹ ile Sınırtaşan Boyutta Çevresel Etkilerin Değerlendirilmesi Sözleşmesi⁷² öngörülen hususlar ile sınırlıdır.

SÇD'nin Amacı (Madde 1)⁷³

1. Nehir havzalarının entegre yönetimi (su sisteminin politik sınırlarda bitmediğinin kabulü ve sınır ötesi işbirliği),
2. Yüzeysel sular ve yeraltı sularının bütüncül olarak korunması,
3. 2015'e kadar suların "iyi durum"a gelmesinin sağlanması,
4. Su kalite standartlarının ve emisyon kontrolünün birlikte değerlendirilmesi ve öncelikli zararlı maddelerin ortadan kaldırılması,
5. Suyun mantıklı bir şekilde kullanılmasını sağlayacak şekilde doğru fiyatlandırılması,
6. Bütün paydaşların ve vatandaşların su yönetimine katılması; çevre ile yararlananların çıkarlarının dengelenmesidir.

Bu mevzuat çerçevesinde olabildiğince, şimdiye kadar olduğu gibi Irak ve Suriye'ye önerilecek, iş birliği ile çözüm yolları araştırılacak, bu arayışların sonuç vermemesi halinde diğer "kıyıdaş" ülkelerin bu konudaki mevcut tavırlarını sürdürerek iş birliğinden kaçınmaları durumunda; Türkiye, Su Çerçeve Direktifi'nin 13. Maddesi uyarınca havzanın kendi sınırları içinde kalan bölümü için havza yönetim planları hazırlayıp AB yönetimine sunabilecektir.

Meseleye bakış açımızın ikinci çıkarım doğrultusunda olduğu varsayarsak; Türkiye ve su sorununa taraf olan ülkeler açısından çözümden ziyade çözümsüzlük hakim olacaktır. Zira Ortadoğu'nun, hatta daha açık ifadeyle İsrail'in su sorununu çözmekte Türkiye'nin su kaynakları kullanılacaktır. Türkiye'nin sınırtaşan sular sorunu; dünyada benzeri görülmemiş biçimde, ilk kez suya kıyası olmayan, menba ya da mansap ülke olmayan (İsrail) ve bugüne kadar su sorununa hiç taraf olmamış (İran) ülkelerin taraf edilmesiyle çözülmeye çalışılacaktır.

Avrupa Birliği su sorununu gerek İsrail-Filistin, gerekse İsrail-Suriye geriliminde temel anlaşmazlık noktalarından biri olarak görmektedir. Bölge barışının tesis edilmesinde Fırat ve Dicle nehirleri

⁷⁰ Council Directive 64,2000/60/EC

⁷¹ Convention Non-Navigational Uses of International Watercourses, General Assembly Resolution UN/ECE, 51/229, 21 May 1997.

⁷² Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary, General Assembly Resolution UN/ECE 10 September 1991.

⁷³ Ayla Efeoğlu, Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi Ve Bu Alanda Türkiye'de Yürütülen Çalışmalar, DSİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005, s.7.

vasıtası ile başat bir rol üstlenmek istemesi ihtimal dışı değildir. Zira bölgede, ABD odaklı gelişmeler nedeniyle geri planda kalan Avrupa Birliği için Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusu bölgede etkin ve söz sahibi olabilmek için önemli bir fırsattır. Bu bağlamda Filistin sorununun başlangıcında su sorununun da etkili olduğu⁷⁴düşüncesinden hareket ederek, Şeria Havzası'nı çekirdek kabul edip, Dicle ve Fırat Nehirleri'ni bu çekirdeği besleyen kollar olarak görmektedir. Şeria havzasındaki su sorunu da Türkiye'yi dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Çünkü Suriye, İsrail ile arasındaki en büyük sorun olan Golan Tepeleri'ni işgal altında tutan İsrail ile bir anlaşmazlık yaşamaktadır. Bu anlaşmazlığın temel noktalarından birisi Golan Tepelerini zengin su kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanıyor. Hem Suriye hem de İsrail bu tepeler üzerinde hak iddia ediyor. Şu an İsrail'in kontrolü altında bulunan bu tepelerin kontrolünün Suriye'ye tekrar bırakılması ancak İsrail'in alternatif su kaynakları bulması ile mümkün olabilecektir. Bölgedeki diğer su kaynakları konusunda da en cazip ülke Türkiye'dir. Benzer şekilde Türkiye'den İsrail'e su gönderilmesi konusu da bu bağlamda gündeme gelebilir. Her iki seçenekte de Türkiye bu bölgedeki sorunun bir parçası haline gelmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen, Ortadoğu'nun hidrolojik açıdan bir bütün olarak ele alınmasını mümkün görmemekte ve çözüm üretirken her havzanın kendi başına ele alınmasını gerekmektedir.⁷⁵ Ancak burada dikkat çekilmesi gereken husus, dünyada bir örneği olmamasına karşın İran ve İsrail'in de soruna taraf edilerek, AB öncülüğünde oluşturulacak Uluslararası bir yönetimin; Türkiye'nin ve komşuları Irak ve Suriye'nin de kabulü halinde gerçekleşmesinin mümkün olacağıdır, ki asıl tehlike buradadır. Yani böyle bir yapılanma, örneği görülmesi de mümkündür.⁷⁶

Sonuç ve Öneriler

Sahip olduğu su kaynakları itibariyle bölgede görece olarak su zengini bir ülke olarak görülen Türkiye, artan nüfus oranı dikkate alındığında gelecekte su sıkıntısı çekebilecek bir konumdadır. Bu bağlamda su kaynaklarını iyi kullanması ve sınır aşan sularını da en iyi şekilde değerlendirme ihtiyacıyla karşı karşıyadır. Mevcut durumda, Türkiye'nin varolan akarsularının belli bir bölümü komşu ülkelere aktığı için bu ülkelerce kullanılmaktadır. Komşu ülkelere Türkiye'ye giriş yapan sulardan ise komşu ülkeler optimum düzeyde yararlandığı için Türkiye, bir yarar sağlayamamaktadır. Türkiye'nin su zengini bir ülke olduğu fikrine ihtiyatla ve dikkatle yaklaşılmalıdır.

⁷⁴ Özden Bilen, *Ortadoğu'da Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV Yayınları, 1996, s. 24-36.

⁷⁵ Bilen, *a.g.e.*, s.41

⁷⁶ Toklu Vefa, *a.g.e.*, s.21-23

Sınır aşan sular konusunda vurgulanması gereken bir önemli husus da, Türkiye'nin yaptığı barajlarla debi düzensizliği içinde olan nehirlerin akıntılarını zararsız hale getirmiş olduğudur. Bu yolla Türkiye suyu zaman bakımından uyumlaştırıp; aşağı çığır ülkelerine ücretsiz bir su düzenleme ve ıslah hizmeti vermektedir. Özellikle Suriye için saniyede 500 m³ su taahhüt edilmesi, bu açıdan Türkiye'nin üstlendiği ve yerine getirdiği bir yükümlülüktür.

Türkiye gelişmekte ve kalkınmakta olan bir ülke olarak enerji ihtiyacını karşılamak zorundadır ve bu çerçevede kendi imkanlarını kullanma hakkına sahiptir. Özellikle GAP'ın gerçekleşmesi ve ülke kalkınmasına istenen katkıyı yapması, Fırat ve Dicle üzerindeki tesislerin istenen kapasitede çalıştırılmasına bağlıdır. Türkiye'nin 1960'lardan bu yana ortaya koyduğu tavır ve uygulamaların istikrarlı bir seyir izlediği, komşularının haklarını da göz ardı etmediği ortadadır.

Bölgedeki Su sorununun çözümünde bölge ülkeleri arasında güven unsurunun eksikliği en önemli sorundur. Bu sebepten, taraflar her çözüm önerisinin altında bir art niyet aramaktadırlar. Özelde Suriye'nin, genelde Arap kamuoyunun tutumu bu yöndedir. Bölge ülkeleri arasındaki siyasi rekabetler ise sorunun başka dış politika konularıyla ilişkilendirilmesine yol açmaktadır. Türkiye'nin İsrail'le geliştirdiği stratejik işbirliği, bu güven bunalımını daha da perçinlemektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkiye; sorunun çözümü için iyi niyetli çabalarını devam ettirmiş ve ettirmektedir. Bölge ülkelerinin büyük tepki gösterdikleri GAP'la ilgili erken sonuçlar, bu projenin öncelikle aşağı kıyıdaş ülkelere ve beraberinde bölge ülkelerine de katkı sağlayacağı yönündedir.

Fırat ve Dicle nehirlerinin kullanımı ve paylaşımı, bu akarsularla ilgili projeler ve bölgede su yönetimi AB'yi; çevre, sürdürülebilir kullanım, bu akarsularla ilgili stratejilerde havza yönetimi anlayışı ile hareket etme ve bu konularda suya kıyıdaş ülkelerle iş birliği boyutunda ilgilendirmektedir. Bu çerçevenin dışında bir girişim uluslararası hukukta konuya ilişkin düzenlemelerle bağdaşmayacaktır. Uluslararası hukukun geçmişin birikimleri ve günümüz gelişmeleriyle her gün, her olayda yeniden yapılanacağı dikkate alınsa dahi, çözüm adına AB'nin Türkiye'nin soruna barışçıl bakışını göz ardı ederek, meseleye ilişkin tek taraflı ve zorlayıcı ifadeleri, üyelik ve müzakere anlayışı ile izah edilemeyecektir. Bir ülkenin egemenlik haklarının, mütekabiliyet olmadan üçüncü ülkelerle paylaşılması demek olan bu taleplerin raporlarda yer alabilmesi, ülkemizin dış politikada ve diplomaside gelişmelerin gerisinde kaldığını göstermektedir.

Türkiye'nin su alanındaki uluslararası kuruluşların görüş ve çalışmalarına çok temkinli yaklaşması gerekiyor. Ülkemizin su

kaynaklarının uluslararası yararlanmaya konu edilmesine yönelik çalışmalara ihtiyatlı yaklaşmalıyız. Her şeyden önce sular meselesinin, ülkemizin gelecekteki ihtiyaçları ve güvenliği için taşıdığı önemi politikacılarımız ve bilim adamlarımız vasıtası ile, gerek AB'nin yetkili organlarına, gerekse üye ülkelere ifade etmeli sarf edilen iyi niyetli çözüm çabalarını anlatmak suretiyle AB'yi karşımıza değil, yanımıza çekmeye yönelik realist, tutarlı ve kararlı bir politika izlemeliyiz. Bu amaçla Türkiye'nin yapabileceklerine ilişkin önerilerimizi şu şekilde maddeler halinde sıralayabiliriz:

a) Etkin bir su politikası izleyerek, uluslararası alanda ve BM çerçevesinde kendi lehine uluslararası kamuoyu yaratmalıdır.

b) Türkiye, su konusunda bölgesinin özelliklerini, kendi ihtiyaçlarını ve AB'nin su ve çevreye ilişkin kriterlerini de dikkate alacak çözüm önerileri hazırlayarak, bunları uluslararası kamuoyuna açıklamalıdır. Aksi takdirde "bölgenin su sorununa çözüm", adı altında dayatmacı politikalara maruz kalması kaçınılmazdır.

c) Türkiye, su sorununu ulusal çıkarlarına uygun şekilde çözümlenebilmek için su konusunda yapılacak olan zirve ve konferansların düzenlenmesinde inisiyatifini elinde bulundurmalıdır.

d) Türkiye'nin su sorununa yönelik araştırma ve inceleme yapan her kesimi (akademik olan ve olmayan) desteklenmeli, ortaya çıkan bulgularla, başta AB zeminleri olmak üzere, komşu ülkelerin bilim ve medya kuruluşları yoğun bir şekilde beslenmelidir.

e) Bundan sonra daha ağır taleplerle karşılaşmamak ve ilişkileri kopma noktasına getirmemek için konu bilimsel ve ekonomik yönleriyle ayrıntılı olarak ele alınarak her zeminde işlenmelidir. "Toplumsal dayatma düzeyi"nin böylece yükseltilmesi ile yönetimin doğru kararlar almasını, stratejik yanlışlar yüzünden ülkenin geleceğinin tehlikeye atılmamasını sağlamak için protesto, lobi, eleştiri vb. yöntemler kullanılmalıdır ki; bunlar üyesi olmak istediğimiz AB kültüründe çok daha itibarlı yöntem ve araçlardır.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre kurulan, uluslararası nitelikteki "Boğazlar Komisyonu" koşullarında benzer bir durumla karşı karşıya kalan izlediği strateji ile Montrö Sözleşmesi'ni imzalayarak egemenlik haklarını tekrar tesis eden Türkiye, hukuki statüsü tamamen farklı bir nitelik arz eden Fırat-Dicle nehirleri için ulusal egemenliğinin hiçe sayıldığı bir uluslararası yönetime razı olmayacaktır. Ulus olarak, egemenlik ve bağımsızlığımıza yönelen tehditlere karşı verilen haklı tepkileri Sevr sendromuna kapılmış AB karşıtlığı olarak

*AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GAP VE SU SORUNUNA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE FIRAT
VE DİCLE NEHİRLERİNİN YÖNETİMİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR*

değerlendirmektense, uluslararası arenada mücadele edilerek kazanılmış hakları ve inisiyatifi elden bırakmadan, AB hedefine yürümek; hem meşru hem de onurlu bir politika olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR VE MAKALELER

- 1) AĞIRGÜN Sami, "Su Kaynaklarının Kirlenmesi, Arıtım Tesisleri ve Arıtımın Önemi", Yeni Türkiye, Yıl:1, Sayı5, Temmuz-Ağustos 1995,
- 2) AKMANDOR Neşet, **Su Sorunun Fiziksel Boyutları: Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunları**, Tesav Yayınları, Ankara, 1994,
- 3) BİLEN Özden, **Ortadoğu Su Sorunu ve Türkiye**, Tesav Yayınları, Ankara, 2000,
- 4) BISWAS, A.K, "International waters of the Middle East from Euphrates-Tigris to Nile". Oxford, University Press, 1994.
- 5) BOSNJAKOVIC, B. Regulation of international watercourses under the UN/ECE regional agreements. "Water International", V.25, N.4, 2000.
- 6) BULLOG John, DARWİSH Adel; **Su Savaşları**, Çeviren: Mehmet Harmancı, Altın Kitap Yayınevi, İstanbul, 1994.
- 7) ÇAKMAK Belgin, Turhan Aküzüm, Nizamettin Çiftçi, Zeynep Zaimoğlu, Bilal Acar Mehmet Şahin, Zeki Gökalp, "Su Kaynaklarının Geliştirme ve Kullanımı", 1.Ulusal Sulama Kongresi, Antalya, 2001.
- 8) DAVUTOĞLU Ahmet, "**Stratejik Derinlik**" - *Türkiye'nin Uluslar arası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- 9) EFEÖĞLU Ayla, "**Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi Ve Bu Alanda Türkiye'de Yürütülen Çalışmalar**", DSİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005.
- 10) ERGİL Doğu, "**Körfez Bunalımı**", Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- 11) FIRAT Melek - KÜRKÇÜOĞLU Ömer, "**1980-90 Arası Ortadoğu ile İlişkiler**", *Türk Dış Politikası* C.II, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- 12) GAP, Orta Doğu ve Su Meselesi, Aydınlar Ocağı Yayını, 1996.
- 13) GÖNLÜBOL Mehmet, "**Olaylarla Türk Dış Politikası**", Ankara, SBF Yayınları, No.279, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.
- 14) GÖNLÜBOL Mehmet, "**Olaylarla Türk Dış Politikası**" (1919-1995), Siyasal Kitabevi, 1999
- 15) KARTAL Filiz, "**Su Yönetimi: Son Dönemdeki Politika Arayışları**" Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt.8, Sayı:4, Ekim 1999.
- 16) KIRAN Abdullah "**Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı**", Kitap yayınevi, İstanbul 2005.

- 17) KOCAOĞLU Mehmet, "**Ortadoğu**", Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- 18) KULELİ Serap, "**Su Kaynakları Yönetimi**", Yeni Türkiye, Yıl:1, Sayı:5, Temmuz-Ağustos, 1995.
- 19) SÖNMEZOĞLU Faruk, "**Türk Dış Politikasının Analizi**", Der Yayınları, İstanbul, 1994.
- 20) KÜRKÇÜOĞLU Ömer, "**Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**" (1908-1918) , Ankara, AÜSBF Yayınları,1982.
- 21) MAZLUM İbrahim, "**Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları Açısından Sınıraşan Sular Sorunu**", En uzun on yıl Büke Yayınları, Mart 2000.
- 22) ÖZİŞ Ü, TÜRKMAN F, BARAN T, ÖZDEMİR Y., "**Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hidropolitik Yönleri**", Mühendislik ve Diğer Meslek Odaları İzmir Şubeleri, "İzmir Su Kongresi", Mayıs 2000.
- 23) PAZARCI Hüseyin, "**Uluslararası Hukuk Dersleri**" II.Kitap, 3. B, Turhan Kitabevi, Ankara. 1993.
- 24) RUSSELL Malcom, "**The Middle East and South Asia**", Stryker-Post Publications, 1999.
- 25) Siyasi Ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, "**Ortadoğu ve Geleceği**", SİSAV Yayını, İstanbul. 1992.
- 26) SOYSAL İsmail,"**Hatay Sorunu**", Belleten Dergisi, Sayı:193, Ankara, Nisan, 1985.
- 27) TEKİNEL Osman, "**Ortadoğu Su Sorunu ve Ülkeler Arasındaki İlişkilere Etkisi**", Çukurova Üniversitesi, Ceyhan Meslek Yüksek Okulu Yardımcı Ders Notları:20.
- 28) TİRYAKİ Orhan, "**Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu**", Hak Yayınları, İstanbul, 1994.
- 29) UÇORAL Rifat, "**Siyasi Tarih**" (1789-1994), Bağlam Yayınları, İstanbul,1995.

GAZETELER

- 30) TOKLU Vefa, "Fırat ve Dicle", **Cumhuriyet Strateji**, 06.06.2005.
- 31) TOKLU Vefa, "AB suda Sınırları Zorluyor", **Cumhuriyet Strateji**, 30.01.2006.
- 32) İsrail'e Manavgat Suyu Projesi İptal, **Milliyet Gazetesi**, 02.02.2006.
- 33) YALÇINKAYA Alaeddin, "AB Raporlarında Fırat-Dicle ve İsrail", **Vatan Gazetesi**, 3 Kasım 2006.
- 34) KAPLAN Pervin, "**Bereket Yerine Felaket**," **Radikal**, 3 Aralık 1998.

İNTERNET KAYNAKLARI

- 35) http://www.abgs.gov.tr/tur_ab_iliskileri_dosyalar/tur-ab_iliskileri_kronoloji.htm.04.10.2006.
- 36) <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html.ilerlemeRaporu.pdf>. 10.11.2006
- 37) <http://www.belge.net>.Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu, Brüksel, 2005. 02.11.2006.
- 38) <http://www.belge.net>., Avrupa Parlamentosu İlke Kararı Md. 42. (15 Aralık 2004 Tarihli Oturumda Kabul Edilen Metin) 02.11.2006.
- 39) http://www.dsi.gov.tr/duyuru/s_sukonusma1.htm__Alison BARTLE Sosyal ve Ekonomik Kalkınmada Barajların Rolü, 02.11.2006.
- 40) <http://www.ekitapyayin.com/id/062/susorun02-02.htm>. 01.10.2006.
- 41) http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2004/pdf/tr_recommenation_en. 02.11.2006.
- 42) http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2005/pdf/tr_recommenation_en. 02.11.2006.
- 43) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kob>,
- 44) <http://www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/haftalikbasbultenleri/basinozetleri/2003/2428subatic.htm>.11Mayıs 2003
- 45) <http://www.khrp.org/documents/turkish/korayduzgoren.doc> Sally Eberhardt, Nicholas Hildyard. Antonio Tricario, Heike Drillisch, Douglas Norlan, The Preliminary Report FromThe Ilisu Dam Fact Finding Mission, 9- 16 October 2000. 30.10.2006
- 46) <http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/5E459993-FDC9-49D5-BC1A-E9C10718DA40/0/KOB.pdf>. 30.10.2006.
- 47) <http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasısu/suhukuku.htm>,Özışıl,Özdemir Yalçın, Baran Türkay, Türkman Ferhat, Fıstıkoğlu Okan, Dalkılıç Yıldırım,"**Türkiye'nin Sınır - Aşan Sularının Su Hukuku ve Su Siyaseti Açısından Durumu**" 31.10.2006.
- 48) <http://www.tsrbs.org.tr/NR/rdonlyres/178F1B9F-99D9-4458-B2CB-ECF714F85909/1091/2005İllerlemeRaporu.pdf> 02.11.2006.
- 49) <http://www.tsrbs.org.tr/NR/rdonlyres/178F1B9F-99D9-4458-B2CB-ECF714F85909/1091/2005İllerlemeRaporu.pdf> 02.11.2006.

RESMİ BELGELER

- 50) Accession Partnership With Turkey, 14 April 2003.
- 51) Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı, 2003/5930, 23 Haziran 2003.
- 52) Convention Non-Navigational Uses of International Watercourses, General Assembly Resolution UN/ECE, 51/229, 21 May 1997.
- 53) Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary, General Assembly Resolution UN/ECE 10 September 1991.
- 54) Council Directive 64,2000/60/EC
- 55) Issues Arising From Turkey's Membership Perspective 6 October 2004.
- 56) Katılıma Doğru Türkiye'nin İlerlemesine Dair 2004 Tarihli Avrupa Komisyonu'nun Tavsiyesi Ve Düzenli Raporu Hakkında Avrupa Parlamentosu İlke Kararı, P6_TA-PROV ,0096, 2004.
- 57) Negotiating Framework Principles Governing The Negotiations, 3 October 2005.
- 58) Presidency Conclusions Of The European Council, Brussels, 16238/1/04, 16/17 December 2004.
- 59) U.N. "Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses". New-York, United Nations, A/51/869, 1997.

RAPORLAR

- 60) "Türkiye'de Baraj Yapımının Alt-Havza Etkileri" Suriye ve Irak'ta İncelemeler Yapan Gerçekleri Araştırma Heyetinin Raporu Çeviren: Emin Soğancı, Mayıs 2002.